

**Національна академія наук України
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні**

Зелінська Оксана Юріївна

УДК 811.161.2 : 251 + 7.034.7 “16”

**БАРОКОВА ПРОПОВІДЬ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ XVII ст.**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук**

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Науковий консультант – доктор філологічних наук, професор
Плющ Марія Яківна,
завідувач кафедри української мови
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Радзівська Тетяна Вадимівна,
провідний науковий співробітник відділу
загального мовознавства Інституту мовознавства
ім. О. О. Потебні НАН України

доктор філологічних наук, професор
Сологуб Надія Миколаївна, провідний науковий
співробітник відділу стилістики та культури мови
Інституту української мови НАН України

доктор філологічних наук, професор
Межжеріна Ганна Валентинівна,
професор кафедри філологічних та
природничих дисциплін Національного
авіаційного університету

Захист відбудеться 16 грудня 2014 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.172.01 в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4.

Автореферат розіслано ____ листопада 2014 р.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001).

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук, доцент

В. І. Ярмач

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дисертаційного дослідження. З'ясовуючи специфіку розвитку української літературної мови, мовознавці велику увагу приділяли і приділяють пам'яткам ділової мови, справедливо вважаючи, що саме вони виразно ілюструють становлення української літературної мови на народнорозмовній основі. Висока беззаперечна оцінка поважної ролі актової мови в розвитку української літературної мови утвердилась у працях І. Огієнка, І. Свенціцького, її вивченню присвячено дослідження чималої плеяди українських науковців минулого і цього століття (Г. Воронич, Д. Гринчишин, Л. Гумецька, У. Єдлінська, М. Жовтобрюх, І. Керницький, В. Мойсієнко, М. Пещак, В. Русанівський, М. Худаш, І. Чепіга).

Механізм взаємодії книжних і народнорозмовних елементів вивчено значною мірою на фонетичному, граматичному, а також лексичному і синтаксичному рівнях (Л. Ажнюк, Н. Білан, О. Геращенко, П. Білоусенко, Г. Войтів, В. Горобець, Д. Гринчишин, С. Гриценко, Г. Дидик-Меуш, О. Зелінська, О. Кровицька, В. Німчук, Ю. Осінчук, Н. Осташ, В. Передрієнко, Л. Полюга, Г. Стрельчук, В. Титаренко, І. Фаріон, М. Чікало, І. Черевко), меншою мірою описано стилістику писемних пам'яток української мови (Л. Гумецька, У. Добосевич, Г. Наєнко, М. Пещак, Л. Полюга, Г. Чуба). Водночас зауважимо, що об'єктивне висвітлення характеру взаємодії української книжно-писемної та народнорозмовної мови і пов'язаної з ним проблеми спадкоємності старої і нової літературної мови можливе за умови лінгвістичного аналізу різножанрових творів на різних мовних рівнях. Останні десятиліття ХХ – початок ХХІ століття позначені посиленням зацікавленням українських лінгвістів до наукової, науково-богословської, полемічної, проповідницької, поетичної спадщини тих авторів, які були творцями вітчизняної культури у ХVІІ – ХVІІІ століттях (Л. Андрієнко, Н. Бабиц, Т. Бичкова, Т. Вільчинська, Г. Войтів, Л. Гнатюк, І. Гуцуляк, У. Добосевич, С. Єрмоленко, О. Кровицька, Г. Наєнко, В. Німчук, О. Ніка, В. Передрієнко, Г. Чуба, Л. Шевченко). У багатьох дослідженнях акцентовано на необхідності перегляду наукових поглядів на шляхи становлення української літературної мови.

У розвитку української літературної мови важливим є ХVІІ ст., відоме як епоха панування в Україні загальноєвропейської культури бароко, що спричинило буйний розквіт словесного мистецтва. Суттєво, що Бароко – це період, коли в мовній свідомості українського народу формувалася ідея рівноцінності рідної мови з мовами «високого рівня гідності» – здатними служити мовою церкви, суспільства та літератури, що було співзвучним із аналогічними процесами в Європі (У. Добосевич, Л. Гнатюк). Однак барокова писемність, представлена численними жанрово-стилістичними різновидами прозових і поетичних літературних творів, ще не всебічно проаналізована мовознавцями, не знайшла належної оцінки тієї ролі, яку виконувала у процесі формування української літературної мови.

За радянських часів гальмування в Україні досліджень барокової культури було зумовлено ідеологічними причинами. Унаслідок застосування критеріїв соцреалізму барокове мистецтво було потрактоване як схоластичне, консервативне, відірване від життя і навіть реакційне. Очевидно, що така оцінка літературної вартості барокових творів не сприяла і мовознавчому їх опрацюванню.

З часу здобуття Україною незалежності барокове мистецтво стало об'єктом зацікавлень багатьох учених, які працюють у царині гуманітарних наук: філософів, мистецтвознавців, філологів, істориків. У філології писемність бароко стала предметом особливої уваги літературознавців. Результати їхніх досліджень презентовано ґрунтовними науковими розвідками: монографіями, статтями, кандидатськими і докторськими дисертаціями (С. Бабич, Б. Бодрак, К. Борисенко, І. Ісіченко, В. Кречотень, Б. Криса, Т. Левченко, О. Матушек, Д. Наливайко, Р. Радишевський, Л. Ушкалов та ін.).

Більшість мовознавців, які досліджували барокову писемність, основну увагу приділяли саме поезії як головному її репрезентанту (Л. Андрієнко, С. Грицина, І. Гуцуляк, С. Єрмоленко, О. Кровицька, І. Чепіга). Вагомим внеском у лінгвістичне вивчення культури бароко стала монографія Л. Гнатюк «Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції» (2010), присвячена мові творів письменника, що були «знаковим завершальним явищем української барокової культури». Менш дослідженими серед барокового спадку лишаються прозові твори, з-поміж яких проповідницьким приділено зовсім незначну увагу, хоча літературознавці кваліфікують жанр проповіді як домінуючий в українській літературі XVII ст.

Окремі мовні риси проповідницьких творів описали Н. Багнюк, В. Денисюк, Л. Костич, О. Купчинський, О. Ніка, Ю. Олешко, Т. Таран-Майданович, В. Франчук, І. Чепіга. Однак наявних лінгвістичних студій ще замало для того, щоб вичерпно й усебічно з'ясувати мовознавчі аспекти українського словесного мистецтва бароко, оцінити роль барокової проповідницької спадщини в розвитку української літературної мови, що і зумовлює актуальність обраної теми дисертаційної роботи.

Твори українських проповідників періоду Бароко були об'єктом досліджень російських учених (Д. Лихачов, А. Єлеонська, Н. Нехлебаєва, Л. Сазонова, Л. Софронова, М. Федотова та ін.). Попри глибокий науковий аналіз у руслі визначених дослідниками проблем спостерігаємо, що в багатьох працях росіян існує тенденція представляти творчість українських митців як явище російської культури: українських інтелектуалів XVII століття називають «русскими писателями «переходной эпохи», «будущими русскими писателями» і под. Вважаємо, що такі факти мають спонукати українських мовознавців до більш активного студювання творів і саме лінгвістичні дослідження дадуть змогу розставити відповідні акценти про їх належність до української національної культурної спадщини.

Жанр проповіді – один із тих різновидів писемної творчості, який виразно зберігає історичну тяглість до сучасного періоду. У зв'язку з цим вивчення мови проповідей актуалізує проблему спадкоємності старої і нової літературної

традиції, що неодноразово порушувалася в українському мовознавстві та до сьогодні залишається дискусійною.

Зв'язок праці з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в межах теми «Лінгводидактичний опис функціонування української мови» кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 11 від 31 травня 2007 року).

Мета дослідження – охарактеризувати мовні особливості барокових проповідей як принципово нового явища української писемності XVII століття, визначити їх роль у становленні української писемно-літературної мови, виявити, якою мірою мова проповідей спирається на народнорозмовне джерело.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) окреслити основні риси бароковості українського словесного мистецтва XVII століття;
- 2) визначити загальні ознаки проповіді як різновиду релігійного твору та барокової зокрема;
- 3) з'ясувати особливості структурної організації барокової проповіді;
- 4) розкрити мовностилістичні прийоми реалізації головних комунікативних інтенцій проповідницького твору;
- 5) проаналізувати специфіку лексичного складу досліджуваних пам'яток;
- 6) охарактеризувати художньо-стилістичну систему барокових казань;
- 7) встановити роль народнорозмовного джерела в мовній тканині аналізованих текстів;
- 8) простежити історичну перспективу виражальних засобів барокових творів у стилістичній системі нової української мови загалом;
- 9) виявити засоби мовної реалізації національної своєрідності барокової проповіді;
- 10) на основі досліджуваних текстів установити існування / неіснування спадкоємності старої і нової української літературної мови.

Об'єктом дослідження є українські барокові проповіді (проповідницької школи І. Галятовського) XVII століття.

Предмет дисертаційної роботи – мовно-стилістичні особливості барокової проповіді.

Матеріалом цього дослідження слугували проповідницькі твори визначних українських культурних діячів, що полишили свій слід у різних сферах духовного життя України: Петра Могили, Мелетія Смотрицького, Захарії Копистенського, Іоанікія Галятовського, Антонія Радивиловського, Ігнатія Старушича, Дмитра Туптала та ін. Крім того, джерелами дослідження стали передмови, які за жанрово-стилістичними характеристиками наближаються до панегіричних проповідей, канонічні тексти, Учительні Євангелія, поезії, пам'ятки лексикографії, лексикографічні праці XIX – XXI ст. (історичні, етимологічні, фразеологічні, тлумачні та інші словники), фольклорні твори, твори сучасних українських письменників.

Методи дослідження. Специфіка вивчення віддаленого в часі тексту вимагає усвідомлення того, що в момент створення він був «уплетеним у тканину суспільного життя, мав повнокровне прагматичне наповнення, мав автора, мав коло адресатів, був прив'язаним до конкретної соціально-ідеологічної ситуації, слугував для досягнення певної комунікативної мети» (М. Зубов). Для повноцінного витлумачення та інтерпретації текстового матеріалу проповідей епохи Бароко використано розроблений Л. Гнатюк і високо оцінений Г. Півтораком, В. Франчук, Б. Галасом метод реконструкції староукраїнської мовної свідомості, який дає можливість, розкривши характер тогочасної мовної практики, осмислити лінгвальну природу барокової писемності на тлі культурних і мовотворчих процесів в Україні XVII століття.

Антропоцентричний підхід до мови, що передбачає вивчення національної мови разом з історико-, етно- і психічними особливостями її носіїв, визнання мови як творчого продукту соціуму і ключового компонента національної культури, зумовлює при розгляді мовних одиниць використання методу лінгвокультурологічного аналізу.

Безпосереднє спостереження та інтерпретацію мовних явищ було здійснено за допомогою описово-аналітичного методу. Для виявлення в мовній тканині проповіді специфіки лексичних і граматичних одиниць використано зіставний метод. За допомогою семантико-стилістичного та контекстуального методу досліджено функціональний аспект мовних одиниць.

Наукова новизна праці визначається тим, що вона є спробою встановити роль барокової прози проповідницького жанру у процесах формування української літературної мови на народнорозмовній основі, у процесах утвердження рівноцінності української мови в тогочасному соціокультурному середовищі, виявити національні пріоритети у специфіці мовного вираження естетичних засад загальноєвропейського стилю, представленого в українському культурному просторі. Крім того, обрані для дослідження тексти досі не були об'єктом цілісного лінгвістичного аналізу, а спорадично залучалися як ілюстративний та цитатний матеріал. Комплексний мовний аналіз барокових проповідей дасть підстави для оцінки рівня спадкоємності старої і нової українських літературних мов – одного з «кардинальних питань» у філологічній науці.

Теоретичне значення роботи визначається тим, що її результати збагатять новими ідеями концепцію історії розвитку української літературної мови, слугуватимуть для подальшого теоретичного обґрунтування засад, на яких формувалася нова українська літературна мова, сприятимуть розробці нових критеріїв для визначення етапів розвитку української літературної мови, розвинуть учення про зв'язок старої та нової української літературної мови. Здійснені узагальнення відкривають перспективу для нових наукових досліджень проповідницького дискурсу в аспектах комунікативної лінгвістики.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані в лексикографічній практиці, у лінгводидактиці вищої школи: при читанні курсів історії української літературної мови, історичної граматики української мови, порівняльної граматики, стилістики, спецкурсу з

історичної лексикології. Синкретичність тогочасної писемності зумовила високий рівень інтелектуалізації аналізованих пам'яток, унаслідок чого в їх мовну тканину активно входять елементи наукового стилю. Через те дослідження барокових творів дасть додаткові відомості для розкриття особливостей формування наукового стилю в українській літературній мові.

Особистий внесок здобувача. Дослідження виконано автором самостійно; його результати опубліковано у фахових наукових виданнях без співавторства.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження обговорено на засіданнях кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, щорічних загальноуніверситетських звітно-наукових конференціях викладачів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2005–2014); було оприлюднено на Всеукраїнських наукових конференціях «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні» (Київ, 2005–2011); Міжнародній науковій конференції «Мова як світ світів. Граматика і поетика української мови» (Київ, 2006); Міжнародній науковій конференції «Українці XVI–XVII століть крізь призму слова» (Львів, 2006); Міжнародній науковій конференції, присвяченій 100-літтю з дня народження І. К. Білодіда (Київ, 2006); Міжнародній науковій конференції «СловоСвіт – 2006» (Львів, 2006); Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 170-річчю від дня народження П. Г. Житецького (Черкаси, 2007); III Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми філології та перекладознавства» (Хмельницький, 2007); Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 100-річчю від дня народження І. І. Ковалика (Івано-Франківськ, 2007); VII Міжнародній науковій конференції «Українська термінологія і сучасність» (Умань, 2007); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська лінгвостилістика у сучасній науковій парадигмі» (Київ, 2007); Всеукраїнській науковій конференції «Південно-західний діалект і українська мова» (Львів, 2008); 10-й Міжнародній науковій конференції «СловоСвіт – 2008» (Львів, 2008); Міжнародній інтердисциплінарній науковій конференції, присвяченій українсько-польським культурним зв'язкам (Умань, 2008); Міжнародній науковій конференції, присвяченій 100-річчю з дня народження Ю. Шевельова (Харків, 2008); Міжвузівському науково-практичному семінарі «Українська мова в часовому і просторовому вимірах» (Умань, 2009); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська мова в просторі і часі» (Київ, 2009); Міжвузівському науково-практичному семінарі «Українська мова в часовому і просторовому вимірах» (Житомир, 2009); Наукових читаннях, присвячених І. П. Чепізі (Київ, 2009); Міжнародній науковій конференції «Інтерференція та запозичення в діалектах» (Львів, 2009); VIII Міжнародній науковій конференції «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 2009); X Міжнародній науковій конференції «Семантика мови і тексту» (Івано-Франківськ, 2009); XIII Міжнародній науковій конференції «Лінгвістичний опис художнього тексту в структурній та антропоцентричній наукових парадигмах (на матеріалі української і російської мов)» (Харків, 2010);

Міжнародній конференції «Пам'ятка як джерело вивчення історії мови» (Тимченківські читання) (Львів, 2010); Всеукраїнському науковому семінарі «Актуальні проблеми української діалектології й історії мови» (Черкаси – Умань, 2010); Міжнародній науковій конференції «Північноукраїнське наріччя в історії української мови» (Житомир, 2010); Міжнародній науковій конференції «Мова як світ світів. Поетика і граматики» (Київ, 2010); Міжнародній науковій конференції «Лексичні та граматичні одиниці: функціонально-семантичний і комунікативно-прагматичний аспекти» (До ювілею М. Я. Плющ) (Київ, 2011); Міжнародній конференції «Пам'ятка як джерело вивчення історії мови» (Тимченківські читання) (Львів, 2011); Міжнародній науковій конференції «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов» (Умань, 2011); Міжнародній науковій конференції «Zjawisku pobilitacji i depresjacji w języku, komunikacji, tekście» (Ченстохова, Польща, 2011); Міжнародній науковій конференції молодих учених «Славістика XXI століття: традиції та перспективи розвитку» (Львів, 2011); Всеукраїнській науковій конференції «Мова як світ світів: поетика і граматики текстових структур» (Київ, 2011); XII Міжнародних Кирило-Мефодіївських читаннях, присвячених 200-річчю від дня народження академіка І. І. Срезневського (Харків, 2012), Міжнародній конференції «Пам'ятка української мови: текст і контекст» (Тимченківські читання) (Львів, 2013), Міжнародній науково-практичній конференції «Славянские народы и их культуры: история и современность» (Гомель, Білорусь, 2013).

Дисертацію обговорено на засіданні кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 29 публікаціях і монографії «Українська барокова проповідь: мовний світ і культурні витoki» (К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 408 с.).

Структура й обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку скорочень джерел дослідження, списку скорочень лексикографічних праць, списку використаної літератури. Загальний обсяг праці – 514 сторінок, з яких 429 – основного тексту. Список літератури нараховує 588 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У «Вступі» обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, окреслено джерельну базу, з'ясовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення дисертаційної праці.

У першому розділі «**Барокова проповідь у контексті словесного мистецтва в Україні XVII ст.**» з'ясовано стан опрацювання цього жанру писемності українськими мовознавцями (Л. Гнатюк, П. Житецький, О. Купчинський, Л. Мацько, О. Ніка, І. Огієнко, Ю. Олешко, П. Плющ, В. Русанівський, В. Сімович, І. Чепіга, Ю. Шевельов). На підставі вивчення праць науковців різних галузей – лінгвістів, літературознавців, істориків, філософів – окреслено загальні риси стилю бароко в українському мистецтві,

визначено загальні ознаки проповіді та барокової зокрема, охарактеризовано особливості мовної ситуації в Україні XVII століття, на тлі якої розвивалася проповідь нового типу.

Бароко виробило оригінальну систему освоєння дійсності, своєрідні естетично-стильові засади, яким були підпорядковані всі різновиди художньої творчості. Бароко розцінюють як мистецтво синтезу, поєднання і примирення суперечностей: земного і небесного, духовного і тілесного, релігійного і світського, у ньому органічно поєдналися міфологічні й біблійні образи, християнські та язичницькі мотиви. Бароковість стала ознакою способу мислення, світогляду, нею визначалися всі сфери тогочасного духовного життя. Значущість бароко на ментальному рівні втілює введене в обіг науковцями словосполучення *людина бароко*, що відображає специфічність світосприймання українця тієї доби. Енергетика барокової культури виявилася настільки потужною, що стала чинником формування естетичної свідомості митців наступних епох аж до сьогодення.

Проповідь як атрибут національної культури з'явилася в часи прийняття українцями православної віри. Вона несла Слово Боже до людей, була покликана формувати християнські моральні цінності, тлумачити і спиратися на Святе Письмо. Завдання проповідників полягало в тому, щоб за допомогою слова впливати на волю, емоції та інтелект адресатів, шляхом переконання формувати життєві орієнтири і пропонувати узгоджені з ними моделі поведінки. Специфіку комунікаційних стратегій у проповідницькому дискурсі визначає загальна інтенція промовця – прагнення добра для адресатів, а відтак відсутність прихованих намірів стосовно них. Принциповими ознаками проповіді як акту комунікації є те, що переконувальний вплив спрямовано не на одноразову дію, не на окремий учинок, а на все життя. У науковій літературі поняття *переконання* ще позначають терміном *персвазія* та похідними (Р. Ткачук, Г. Чуба, М. Яцимірська), але вони не набули значного поширення в українській лінгвістиці, більш активно терміни *персвазія*, *персвазійність* на позначення переконувального впливу вживають зарубіжні науковці.

У XVII столітті проповідь (казання, гомілія) зберігає основні ознаки, властиві їй як жанру релігійної літератури, але водночас набуває нових якісних характеристик. Проповідницьке мистецтво, як і поетичне, підпорядковувалося вимогам, розробленим європейськими теоретиками літератури. Новий тип проповіді науковці називають бароковою або латино-польською. Кардинальними змістовими відмінностями, що вирізняли барокові проповіді на тлі традиційних, були звернення до актуальних питань тогочасного життя, порушення світських проблем, публіцистичність, панегіризм, філософський характер, увага до форми побудови і високий художній рівень проповідей. Проповідь нового типу стала літературним твором і презентантом художнього стилю в писемності, що посилює її вагомість у процесах розвитку літературної мови. Джерелом побудови проповіді було не тільки Святе Письмо, а й різноманітна література: світська, антична, наукова, художня. За змістом проповіді нового типу умовно можна поділити на панегіричні, патріотичні, полемічно-богословські, проповіді, присвячені святым, та проповіді,

виголошені з приводу родинних урочистостей (наприклад, шлюбу), але всі вони, відповідно до барокової естетики, були синкретичними.

Барокова проповідь в Україні розвивалася на тлі своєрідної мовної ситуації, яка, за оцінкою науковців, не мала аналогів у жодній країні Європи: на вітчизняних теренах, крім української, функціонували церковнослов'янська, польська і латинська мови. Усі вони були інструментом творення української культури, що позначилося і на мові проповідей.

Головна проблема, яку спільно вирішують історики мови, полягає у визначенні специфіки взаємодії книжного і народного джерела у староукраїнській літературній мові. Із названою проблемою пов'язані питання подальшої періодизації історії української літературної мови, окреслення поняття *нова літературна мова* та питання спадкоємності старої і нової літературних мов, яке досі залишається дискусійним. Спостерігаємо неузгодженість у формулюваннях, що визначають сутність нової літературної мови та оцінках мови творів староукраїнських книжників, включаючи і барокових. Традиційно як головну ознаку нової літературної мови називають **звернення** до народного джерела і констатують, що вона **започаткована** І. Котляревським, хоча трапляються і застереження: «ця мова мала своїх історичних попередників». Водночас, аналізуючи писемні пам'ятки, науковці доводять, що провідною тенденцією української літературної мови, починаючи з XVI століття, є **«утвердження її на народнорозмовній основі»**, «нормування на основі не тільки книжно-писемної традиції, а й живого народного мовлення». Узагальнення напрацювань лінгвістів приводить до висновку, що вирішити названі проблеми можливо за умови опису всіх жанрових різновидів писемної спадщини минулих століть, урахування специфіки мовної свідомості в час створення пам'яток, визначаючи живомовний компонент, звертати увагу не лише на обсяг, а й на характер його використання.

Барокова проповідь була тим жанром писемності, у межах якого продовжувала утверджуватись ідея про здатність української мови виконувати релігійні функції і бути мовою Святого Письма. Перекладені цитати, фрагменти сюжетів, представлені в текстах проповідей, а особливо наявність варіантів, засвідчували багатство української мови, її потужний лексичний і граматичний ресурс. Перекладацька діяльність проповідників сприяла піднесенню престижу народної мови, зміцненню її гідності, утверджувала її високий статус як мови сакральної, демонструвала здатність стати основою літературної. Барокові проповідники змінювали стиль викладу прецедентного тексту, надавали емоційної тональності, шляхом використання художніх засобів та риторичних прийомів робили його естетично вартіснішим. Проповідник поєднував переказування і цитування оригіналу, домислював сюжет, наповнював його новими деталями. Саме в таких випадках цитата й авторська розповідь тісно переплітаються, лексичні елементи церковнослов'янської, української, польської мов постають єдиним потоком, що свідчить про сприйняття їх свідомістю тогочасних мовців як елементів однієї мови. Використання народної мови в перекладах Святого Письма розцінюємо як найвищий ступінь її

апробації, апогей її функціональних можливостей, цілковите усвідомлення її гідності.

У другому розділі «**Структурно-стилістичні особливості барокової проповіді**» описано особливості текстопобудови проповідей нового типу, засоби мовного вираження її структурних компонентів. Проповідь нового типу мала чітку композиційну структуру: вступ, основну частину і висновки, які в конкретній промові могли варіюватися за розміром, змістовим наповненням тощо. Автори казань вдавалися до спеціальних мовних маркерів, якими відмежовували композиційні частини проповіді, унаслідок чого вони виразно вичленовуються у структурі тексту.

Головний засіб мовної організації проповідницького тексту – це монолог автора. Водночас основна частина проповіді поєднує різнорідні текстові блоки, що включають авторський монолог, цитування, діалоги, оповідні сюжетні вставки. Серед ознак конструювання барокової проповіді, що відрізняє її від проповіді традиційної, є наявність у структурі самостійних оповідних текстів – *прикладів*. Приклади слугували засобом доказу, аргументації думки, сприяли посиленню переконувального впливу гомілійного твору. Проповіді різняться специфікою мовного обрамлення оповідних частин. У зв'язку з цим структура, специфіка лексичного наповнення метатекстових елементів або ж їх відсутність набувають ознак індивідуалізації стилю письменника.

Важливий спосіб мовної організації тексту проповіді – це імітований діалог. Насиченість внутрішньої структури проповіді діалогами – важлива комунікаційна стратегія, що забезпечує досягнення контакту зі слухачами, дає змогу приховати вищу позицію проповідника стосовно адресатів, створити ефект двосторонньої комунікації. Формулюючи питання, проповідники активізували мисленнєву діяльність слухачів, створювали атмосферу інтелектуальної та емоційної співтворчості з ними у процесі пошуку правильної відповіді. Прикметним для проповіді барокового типу є розмаїття діалогічних комплексів за адресатним спрямуванням і функціями: діалоги, звернені безпосередньо до слухачів, діалоги з уявними релігійними опонентами, діалог як спосіб переказування біблійних подій, діалог як спосіб цитування. Одним із основних граматичних засобів оформлення реплік-питань були займенники і частки, більшість з яких функціонує досі в українській мові: *А хто жь священником вь той церкви? Для чого бы зас на нас Бгъ напушал хоробы албо якїи иншіи оутрапена?* (А. Радивиловський); *Можеть туть кто запытаты, Чи может члкь без особливого просвѣщенїа Бзского прійти до Вѣры правдивой?* (А. Радивиловський); *Що того за причина?* (Д. Туптало).

Обов'язковий елемент текстової структури проповіді – звертання. Вони виконують різні функції: комунікаційну, ідентифікаційну, композиційну, етикетну, естетичну. Добір звертань, спрямованих до присутніх адресатів, зумовлювався настановою проповіді: залежно від її змісту звертання слугували для підтримання пафосної, жалобної та ін. тональності. Крім того, звертання до слухачів і читачів виконували роль мовних сигналів зміни тематичної площини у процесі розгортання промови. Звертанням починається в більшості випадків виклад основного змісту проповіді, воно виконувало також функції активізації

уваги на межі логічних сегментів тексту: перед переходом до наступної мікротеми, формулюванням висновку, що поставав із повчального прикладу чи висновку до всієї проповіді.

Великим стилістичним потенціалом у мовній тканині проповіді володіють риторичні звертання. Крім семантики ключового слова, стилістичні можливості звертань увиразнено епітетами, підсилювальними частками, присвійними займенниками в поєднанні з експресивними засобами синтаксису – ампліфікацією та повтором. Ці засоби, що властиві й народнорозмовній мові, забезпечували високий художній рівень барокової проповіді.

Основний граматичний засіб вираження звертань у досліджуваних текстах – іменники у кличному відмінку, що є нормою і сучасної української літературної мови. У мовній тканині проповідей наявні звертання, які не стосуються тексту власне проповіді, її наративної частини. Вони функціонують в оповідних блоках, включених проповідником у композицію казання. Звертання в оповідних частинах були одним із мовних засобів наближення запозичених сюжетів до українського адресата. Ускладнення конструкцій зі звертаннями епітетами, властивими народній мові, апелятивами *брат, друг, пан*, інтимізуючим займенником *мій* надавало оповідкам виразного національного колориту, що водночас розширювало функціональні межі народної мови. Адресати звертань – це реальні й міфічні особи, персоніфіковані герої казок, на позначення яких уживалися загальні назви, агентиви, антропоніми, зооніми, напр.: *Брате и друже мой милый; Пане філіозофе; Чему плачеш, Петре?; Добре радиш, брате Лисе; Будь доброго серца, Козле, брате мой* (А. Радивилівський); *Панове фарисеи, а чи вас же болит тое, же Хс вамъ благодѣтельствуеть* (Д. Туптало).

Необхідний складник текстопобудови проповіді – цитування, що було одним з основних елементів у системі аргументації. Автори покликалися на Святе Письмо, твори богословів, античних митців. Проповіді демонструють широкий репертуар лексичних одиниць, які виконували функцію мовних маркерів уведення чужого мовлення в текст (*аргументувати, виразити доводити, казати, мовити, научати, показувати, ректи, твердити*) та вираження оцінки цитованого матеріалу (*добре, не дармо, пієнкне*) – усе це свідчить про сформовану систему лінгвальних засобів оформлення покликань, які й сьогодні використовуються в українській мові.

Визначальна жанрова ознака проповіді, зумовлена її метою та завданням, – директивність, що покликана вплинути на переконання та поведінку адресата. Дієвим засобом створення директивності є використання дієслів у наказовому способі, сила впливу яких на слухача залежала від того, в якій особі та в якому числі вони вживалися. За допомогою імперативів у формі 1-ї особи множини відбувалося отождоження мовця з його аудиторією, що допомагало встановити безпосередній контакт зі слухачами, створити атмосферу солідарності та єдності. У досліджуваних проповідях названа дієслівна форма засвідчена із закінченням *-мо*, нормативним і в сучасній українській мові, напр.: *Мѣймо жъ межи собою любовь ... Такъ заховаймо любовь, которую Хс кажетъ заховати* (І. Галятовський); *Формуймо жъ тутъ добродѣтельныи обѣ крила* (Д. Туптало).

Цікавим є використання в барокових проповідях форм наказового способу 3-ї особи однини і множини, виражених дієсловом із часткою **нехай**, що засвоєна і сучасною українською мовою. Настанови проповідника, виражені цими граматичними формами, не містять безпосередньої апеляції до адресата, проте узагальнений зміст дозволяв слухачеві спроектувати змодельовану промовцем ситуацію стосовно себе: *Такъ и тепер, богатыи люде нехай на три части богатства свои роздѣлат. Єдну част нехай дают убогим, другую на монастырѣ, третью нехай на свою потребу оборочають* (І. Галятовський). Ще одним граматичним засобом вираження директивності є складені дієслівні присудки з допоміжними словами **мати, повинен, треба**, напр.: *Того теды црства нбсногѡ маємо шукати, маємо шукати науки Хр(с)товои, маємо шукати вѣри православнои хр(с)тіанскои ...* (І. Галятовський); *Так еси кто маєть раны грѣховныи на дши своѣй, повинен зараз до лѣкаря до сповѣдника удаватися* (І. Галятовський). Прагнення проповідника застерегти людину від необачних гріховних учинків та спонукати її до добрих справ реалізовувалось і за допомогою складнопідрядних речень, що виражали причиново-наслідкові відношення. Для приєднання підрядного речення широко засвідчено сполучник **бо**, що є нормою і в сучасній літературній мові: *Будьмо ж и мы на людей убогих мл(с)рдныи, спомагаймо ихъ ялмужною стою, бо ялмужна многіи намъ пожитки чынить* (І. Галятовський). Задokumentовано також складні речення з підрядними наслідку, приєднаними сполучником **то**: *И мы жъ товариства зъ людми злыми не мѣймо, але зъ добрыми конверсуймо, то волными ѡ(т) грѣха зостанемо ...* (І. Галятовський). Зі значенням наслідку це службове слово функціонує досі в українській мові (СУМ Х, 157). Досліджуваний матеріал виразно показує, що потенціал української мови був здатен цілковито забезпечити вираження необхідних і специфічних структурно-стилістичних рис проповідницького твору загалом і барокового зокрема.

У третьому розділі «**Лексична характеристика гомілійних текстів барокового типу**» проаналізовано словниковий склад барокової проповіді.

Сутність мовної основи творів найпереконливіше визначається лексикою. Хронологічні рамки бароко – це період якісно нового розвитку лексичного складу української мови. Тексти проповідей фіксують численну кількість тематичних груп: лексику суспільно-політичну, адміністративно-територіальну, військову (назви зброї, військових чинів і посад), будівельну (назви будівельних споруд різного призначення: житлових, захисних, для зберігання сільськогосподарської продукції, назви осіб, процесів), лексику, що позначає реалії зі сфери мистецтва (музичні інструменти, мистецькі твори тощо), природничу. Широко представлена релігійна, морально-етична, сільськогосподарська, термінологічна лексика, що включає загальнонаукову лексику та лексику, пов'язану з різноманітними галузями людської діяльності (лексику судочинства, суспільно-політичну, медичну, філологічну), побутову, а також ономастичну. Каркас мовної тканини проповіді утворює **релігійна лексика**, лексика на позначення **морально-етичних** понять, пов'язаних із християнськими та загальнолюдськими цінностями. Уживання релігійної лексики у проповідях відрізняється від інших жанрів релігійної літератури

насамперед обмеженим використанням спеціальної богословської термінології та тенденцією до образних нетрадиційних найменувань релігійних реалій. Барокові проповіді документують усталені, засвоєні зі Святого Письма та іншої релігійної літератури найменування Бога, Ісуса Христа, Богородиці, що виражають релігійні догмати їхньої сутності. Крім традиційних назв, у досліджуваних проповідях зафіксовано перифрази, поява яких значною мірою зумовлена впливом естетики бароко: **Христос** – *Найвышшій архітект всего свѣта, Найвышшій император, Найвышшій Монарха, Нѣснѣй Гетмань, Господар нѣ(с)нѣй; Богородиця* – *лѣкарка нѣ(с)на, Мысленная лѣлѣя, Мысленне мѣсто, новаа Єсвирь, Слова предвѣчнаго родителка; Царство Небесне: Капѣтолѣумь нѣ(с)нѣй, Сегорь нѣснѣй, Нѣ(с)на пасѣка; країна живучихь. Проповіді насичені метафоричними «дефініціями» різноманітних християнських чеснот: *Любовь Бжаа єсть то скарбцем, в котором и инныи цнѣты хованы бывають* (А. Радивилівський); *Послушаніє єсть совершенною драбиною до нѣа* (А. Радивилівський); *Покута то златый ланцушокь, которым са добыт дѣша грѣшнаго члѣвѣка* (А. Радивилівський).*

Розмаїття зафіксованих у проповідях найменувань є промовистим свідченням здатності української мови XVII століття різнобічно виражати сакральні поняття.

Вагоме місце в лексичному складі барокової проповіді посідає **сільськогосподарська лексика**. Вона презентована назвами осіб (*господар, сѣвач, орач, ролник, косар*), сільськогосподарських знарядь (*мотика, лопата, цѣп, рало, серп*), оброблюваної землі (*земля, роля, поле, нива, нивка*), рослин (*зерно, колос, збожа, насѣння, пшениця, овес, ячмѣнь, жито*), процесів (*сѣяти, молотити, орати, жати, жнива, вивѣвати, засѣвати*). Поряд із давніми і книжними формами задокументовано специфічні для української мови словотвірні варіанти і граматичні форми: *сѣвач, насѣна, сѣвба, орання, сѣючи, засѣявши, позасѣвати, засѣвати*, демінутиви: *нивка, гуменко, снопки*. Наявність у проповідях сільськогосподарської лексики значною мірою пов'язана з використанням євангельських землеробських метафор: *Сѣвачемь єсть Хс, насѣн(ь)а єсть слово бжїє* (І. Галятовський). Українські барокові письменники розвивали їх і добирали лексеми з народного джерела та замінювали книжні чи давні форми на живомовні. Крім розбудови книжних метафор, автори проповідей використовують стилістичний потенціал лексем землеробської сфери для реалізації багатьох інших художньо-естетичних завдань, відображаючи при цьому етноментальні риси українців, пов'язані з обожненням землі, уславленням хліборобської праці і працьовитості взагалі: *Засѣавши Господарь ниву, звикль такь кончити: Зроди Бже дла всѣхь* (А. Радивилівський); *Засѣаєть господарь рознымь збожемь нивки свои, просить горяче Гда Бга абы ему оныє зродиль* (А. Радивилівський). Чимало лексем цієї групи має статус етномовних знаків, що засвідчує глибинний зв'язок проповідницького твору із народним джерелом.

У творенні проповідницького тексту вагому роль відіграє **медична лексика**: назви хвороб і патологій – *болѣзнь, горячка, недуг, рана, хвороба, фебра*; назви осіб, які лікують, – *врачь, лѣкар, лѣкарка*; назви процесів

одужання – *набути здорова, прийти до здорова, стати здоровимь*, назви процесів лікування – *лѣчити, улѣчити; исцѣлити, привести до здорова, уздоровити*; назви лікувальних препаратів – *лѣкарство, плястр*; назви лікувальних установ – *аптека, шпиталь* тощо. Важливість позначуваних позамовних реалій викликала посилене зацікавлення слухачів, а отже, медична лексика слугувала одним із засобів забезпечення переконувального впливу. Активне використання медичної лексики у проповідях пов'язано також із цитуванням та переказуванням євангельських історій про багатьох хворих, яким Спаситель повернув здоров'я. Українські проповідники розвивали книжні образи, побудовані на уподібненні душі тілу, гріхів – ранам на ньому і хворобам, а ліків чи зцілення – щирому каяттю, напр.: *Нанебезпечнѣйшаа зась хвороба дши грѣхъ смертелный, противко которому есть споражено лѣкарство покаанія* (З. Копистенський); *Называются грѣхи ранами, которыми дша есть члвчаа зранена* (І. Галятовський).

Широко представлена у проповідях **філологічна лексика**: на позначення проповіді: *бесѣда, казана, мова, омілія, орація, проповѣдь, наука*; інших літературних і фольклорних жанрів: *байка, еліогіум, приклад, повѣсть, історія, фабула, приповѣсть, притча, паремѣя, прислова*; на позначення специфіки образного відображення дійсності в словесному мистецтві: *сенса лѣтеральный, сенс аллегорычный, фігура, морального сенсу, риторична фігура, симболюмь*, а також *язык, діалект, мова, текст, стиль, концепт, сентенція*. Терміни у проповідях можуть набувати оцінних характеристик, переносних значень, бути джерелом створення порівнянь, що властиво і новій українській літературній мові. Через посередництво проповіді термінологічна лексика, яка відображала систему понять різних сфер людської діяльності, входила до широкого вжитку. Чимало з лексем, зафіксованих гомілійними текстами, функціонують у сучасних терміносистемах української мови, що свідчить про зв'язок між старою і новою літературними мовами.

Наскрізно пронизує мовну тканину проповідницького твору народнорозмовна лексика, особливо активно функціонує в оповідних вставках, моралізаторських сегментах тексту. Чимало живомовних лексем передають колорит українського словотворення: *швець, кравець, бабуся, скринька, немовятко*. Народні просторічні лексеми вживалися для характеристики людини за способом її поведінки: *гультяй, заліотникъ* «чоловік, який любить залицятися до жінок, волочитися за ними», *костыра* «гравець у кості», *невестюхъ* «жіночний чоловік, баба», *нецнота* «людина, що веде аморальний спосіб життя», *панюга*. Світосприйняття українців відображає пестлива лексика на позначення осіб, тварин, предметів, абстрактних понять: *бабуся, дитятко, немоватко, сынок, челадка; воликъ, коникъ; кропелька, ниточка, сукенка, шапочка, яєчко; новинка, часточка*; прислівник *зимненько*. Вона вносить відтінки інтимізації та ліризму в тональність проповідницького твору, слугує засобом вираження різноманітних почуттів та емоцій. Вагомість зменшувальних форм у тексті досліджуваних проповідей визначається не тільки походженням із народного джерела, а насамперед тим, що пестливі форми, за оцінкою В. Жайворонка, – це ментальні емоційно-чуттєві образи, що

відбивають характер української душі. Форми здібності і пестливості увиразнюють психічний архетип українця. Отже, наявність чималої кількості пестливих назв у мовній тканині барокової проповіді є переконливим свідченням відображення в ній специфіки національного світосприйняття і рисою, що забезпечує її національну самобутність.

Активно вживають автори досліджуваних творів фразеологізми, чим забезпечують виразність мовлення, образність, надають промові певної емоційності: *...что з голыми руками до негw пришли не пустиль и з очей своихъ выгнал* (А. Радивилівський). Використання народних стійких висловів є також одним із засобів досягнення комунікативної мети і посилення персвазійності проповідницького твору, тому що наближають мову проповідника до специфіки мовного спілкування адресатів і апелюють до народних констант мислення, втілених у фраземі. Фразеологізми – це також мовні знаки етнокультури, що значно посилює їх вагомість у мовній тканині досліджуваних текстів, бо вони виразно оприявнюють національну своєрідність гомілійного твору і стають беззаперечним аргументом на користь того, що народна мова є основою барокових гомілійних текстів.

Вагому частку лексичного складу досліджуваних творів складає ономастична лексика, особливо антропоніми. У проповідях відсутній художній вимисел і ліричний герой, створений уявою письменника, а отже, відсутні й антропоніми, які виконували б характеризуючу функцію. Усі власні імена – це імена історичних, міфічних, напівлегендарних осіб. Жанрово зумовленим для проповідницького твору є вживання імен євангелістів, апостолів, богословів, святих, пророків, псалмотворців, учителів церкви, думки яких цитували чи переказували автори проповідей. Характерними для проповіді нового типу є численні покликання на античних авторів і, відповідно, проникнення в мовну тканину антропонімів на їх позначення, часто в супроводі апелятивів (*історікь, красомовца, політік, філософ*) з позитивно оцінним епітетом: *славный красомовца Цицеро, Сенека премудрый, Періандеръ славный мудрецъ*. Проповідницькі твори документують численні бібліеантропоніми: *Авраамъ, Адам, Єва, Каин, Марта и Маріа, Соломонъ* тощо. Зазвичай семантика цих імен ускладнюється додатковою конотацією, бо вони символізували певну чесноту чи гріх. Переказуючи той чи той сюжет зі Святого Письма, проповідник завжди прагнув спроектувати його ідею на сучасного йому адресата, віднайти паралелі в повсякденному житті слухачів і читачів, чітко сформулювати повчання, застерегти чи спонукати до чогось, напр.: *... абы [архімандрити] оразъ Марѳою и Марією были* (А. Радивилівський).

Специфіка змісту барокової проповіді полягала в можливості відійти від євангельського тексту й звернутися до образів реальних історичних та легендарних осіб, діяльність яких не була пов'язана з утвердженням Христової віри. Здебільшого імена цих людей слугували письменникам для реалізації провідної барокової ідеї про марноту світу: *Гды запытаєшь, где похвалы Юліуша Цесара, Помпеуша, Августа и прочіихъ славныхъ Цесарей! Предюша и съ умирающими оумроша: Слава зас Бжаа долголътнаа и вѣчнаа есть* (А. Радивилівський).

Мовною ознакою національної самобутності українського барокового письменства стали антропоніми, що позначали осіб, які залишили вагомий слід в українській історії. Наприклад, ім'я апостола Андрія символізує богообраність Києва і, відповідно, самобутність історії України як спадкоємиці Київської Русі; імена князів Бориса і Гліба – символи морального ідеалу: *Волѣл побожный тот младенець ... святым предком своим – равноапостолному князю Владимиру и мучеником Глѣбу и Борису – въ вѣрѣ православной послѣдовати* (І. Старушич). Імена руських князів та інших видатних історичних осіб у панегіричних промовах були лінгвальними виразниками знатності і шляхетності роду. Водночас імена українських можновладців, як і імена діячів світової історії, могли символізувати ідею про марноту світу і протиставлятися християнській вірі як абсолютній цінності. Наприклад, А. Радивилівський нівелює роль визначних предків у житті П. Могили і наголошує, що тільки завдяки ревній вірі він здобув визнання: *Досыт былъ в фамилии родовитый, ω(т) праѣдовъ, дѣдовъ восводичъ земель молдавскихъ, тут са высокіи прилучили фамилии то Вишневецких, то Радзивиловъ, то Корецкихъ, то Потоцкихъ, ачи Дуфал же коли в них? Нѣтъ. Єдино здорове, єдина надѣа ему была в Хр(с)тѣ* (А. Радивилівський).

Типово бароковим, але закоріненим у традиції киеворуської писемності, прийомом використання стилістичного потенціалу онімів було етимологічне обігрування імені. Українські письменники розвивали його в контексті європейського літературного бароко. Розкриваючи етимологічне значення антропонімів, казnodії наповнювали їх символічним змістом і на цьому матеріалі будували проповідь.

У текстах проповідей засвідчено язичницькі теоніми, що позначали осіб релігійного культу українців у дохристиянський період: *Перун, Лада, Купало* та ін. Імена слов'янських божеств відтворювали історичне минуле українського народу, у проповідях вони були мовними знаками шляху українців до прийняття християнської віри. У проповідницькі твори потрапив український ономастичний матеріал, презентований назвами міст та територій, наприклад *Київ, Львів, Чернігів, Умань, Канів, Ладизин* та ін. Особливої значущості в досліджуваних творах набуває топонім *Київ*, який був тоді і залишається досі символом важливих віх української історії, зокрема християнізації Русі. Таким же стилістичним навантаженням позначені назви українських річок *Почайна* та *Дніпро*. Гідронім *Дніпро* як символ вітчизняного православ'я стає виразником патріотичних почуттів проповідника: *Не при рѣцѣ Дунаа, але при рѣцѣ Днѣпра, в горах Кіевскихъ при мощах Феодосіа стого ... золотое гроздіе учинковъ добрыхъ приносили* (А. Радивилівський). В одній із проповідей Д. Туптала спостерігаємо суто бароковий спосіб уживання гідроніма *Дніпро* – одночасно з позитивною і зниженою оцінкою. Автор переказує дивовижну історію про те, що десь поперек моря тече річка, яка не змішується з гіркою і солоною морською водою, а залишається прісною і солодкою, що є проявом особливого Божого чуда. Персоніфікуючи образ Дніпра, автор висловлює захоплення ним, уживаючи епітет *великий*, але водночас жалкує, що ріка його вітчизни не має таких чудодійних властивостей: *Великій ты, Днѣпре, и многихъ напаяешь, але*

прїдешъ до моря, ажъ тебѣ не знати, и водъ твоихъ ни хто и до усть привести не схоцеть, внетъ станешся несмачнымъ, солонимъ, горкимъ, зъ морскими ся водами солоними, горкими змѣшавши (Д. Туптало). У проповідях виявлено різні засоби реалізації переносно-образної функції онімів, поширеним з яких є множинна форма іменника.

Досліджувані твори засвідчують процеси освоєння іншомовних онімів на ґрунті української мови: з одного боку, автори прагнуть дотримуватися канонічних форм, з іншого – проповіді фіксують їх адаптовані варіанти. Наприклад, імена *Ієфай, Іезекіль, Іезавель*, що в канонічних формах починалися на *і*, представлено в досліджуваних текстах у різних графіко-фонетичних варіантах, серед яких форми без початкового *і*: *Езекїиль, Єфѳай, Єзавель*. Канонічні чоловічі імена в давальному відмінку набували закінчення **-ові, -еві**: *Авессаломови, Діумедесовѣ, Лазаревѣ Самсонови, Соломонови*; у конструкціях зі звертаннями були у формах кличного відмінка: *Сѣий Іванне єв(г)листо!* (А. Радивилівський); *Сѣий Великѣмѣниче Хв и Побѣдоносче Георгїе* (А. Радивилівський). Як різновид освоєння антропонімів розцінюємо вживання форми імені по батькові. Наприклад, переповідаючи історію про принесення в жертву Авраамом свого сина Ісаака та Ієфаєм дочки, Д. Туптало від імені Бога звертається до дітей старозавітних персон на український лад, уживаючи перед власними іменами апелятиви *панич і панна*, а також називаючи їх іменем по батькові: *Будь ти паничу Ісаакъ Аврамовичъ живь, а ти, панна Ієфаевна, умри* (Д. Туптало).

Продовженням традицій давнього письменства у проповідницьких творах є проведення лінгвістичної роботи над словом: глосування, розкриття семантичної структури багатозначних слів, що сприяло інтелектуалізації проповіді і водночас надавало можливість поєднати лінгвістичні знання про лексему з її образним потенціалом, вибудувувати на їх основі порівняння та інші тропеїчні структури. Філологічне опрацювання мовного матеріалу наявне й у творах сучасних українських письменників.

У четвертому розділі роботи **«Роль барокової проповіді в розвитку виражальних засобів української мови»** розглянуто мовні засоби реалізації естетичних засад бароко, згідно з якими у словесному мистецтві культивувалися ускладнена образність, метафоричність, символізм тощо. Увага проповідника до слова, його естетичної вартості була викликана і прагматичною метою, бо семантично багатогранне, образне слово посилювало вплив на свідомість адресата.

Потужне збагачення виражальних засобів української мови пов'язано з художнім втіленням барокових образів, сприйняттям та опрацюванням українськими митцями барокових мотивів, спільних для всієї європейської літератури. Виразальний ресурс мови віддзеркалював специфіку світосприйняття людини бароко.

Важлива роль у реалізації естетичних засад бароко належить **антонімам**, які стають засобом маніфестації специфіки барокового мислення, словесними виразниками контрасту, боротьби протилежностей, поєднання несполучуваного. У добу Бароко в українській філософській думці актуалізувалися проблеми

вивчення сутності людини, її двоїстої природи, співвідношення свободи й необхідності, що знаходить відображення і в проповідницьких творах. Тексти проповідей презентують численні ряди антонімічних пар, якими охарактеризовано суперечливе єство людини. Компоненти пар включають питомі лексеми й запозичення, і, незалежно від походження, вони виконують ті ж самі виражальні функції. Наприклад: *добрость – злость, пієнкость – шпетность, сила – слабость, правда – фальш, мудрость – невѣдомость, живот – смерть, щасте – утраплене*: *Маеть Члвкѣ в себѣ добрость, але змѣшаную зі злостью, маеть пієнкость, але злученую з шпетностью, маеть силу, але з слабостью, маеть правду, але не без фалшу, маеть мудрость, але з невѣдомостью, маеть живот, але з смертію, маеть щасте, але з утрапленемъ змѣшаное* (А. Радивилівський).

На основі антонімів автори проповідей чітко окреслюють межу між категоріями доброго і злого, відображають протилежні грані людського життя будують контрастні образи, вдаючись до ампліфікації, поєднання із синонімією, повтору, експресивних засобів синтаксису. Семантичний потенціал антонімічних пар зумовлює ефективне їх використання в системі переконувальних засобів для реалізації поставлених проповідником завдань: спонукати людей до правильного вибору, відповідного християнським моральним цінностям: *Люде повинни злыи учинки ω(т) добрых ω(т)дѣлати, добрии учинки чинити, а злыхъ хронитиса* (І. Галятовський). Вирішуючи проблему сутності людини, проповідники пропагували ідею рівності всіх людей. Переконувальний вплив посилювало нагромадження різних типів антонімів: різнокореневих, однокореневих, контекстуальних, лексем, що виражають протилежні значення на понятійному рівні, напр.: *Цара и нишагw, богатагw и убогагw, раба и господина, пієнкногw и непієнкногw, мудрагw и немудрагw, шляхетнагw и нешляхетнагw, воина и рольника, преложеногw и подданагw, властельна и калѣку з єдиной [Бог] учинил материи. Земли* (А. Радивилівський).

Досліджувані твори презентують потужний **синонімічний** потенціал української мови. Бароківі письменники продовжували традиції давньоруських книжників, використовуючи стилістичний прийом попарного вживання синонімів. У пари об'єднувались у різних варіаціях народнорозмовні слова, церковнослов'янізми, полонізми, засвоєні латинізми і виконували тотожні функції: *бѣда – нєндза; веселый – тріумфальный; гордостно – неблагоговѣйно; кривда – безправя; ласка – мл(с)рдіє, милосердя – сполітованя; правдиве – нефальшиве; праца – трудъ; кохаеть – любить; честь – повага, утрапеня – небезпеченство* тощо. Саме стилістичний прийом попарного вживання синонімів свідчить про сприйняття свідомістю мовців лексичних одиниць різної генези як рівноправних елементів однієї мови. У більшості випадків вони кодифіковані як синоніми і тогочасними лексикографічними працями. У проповідях виявлено синоніми, що належать до усталених у народній мові лексичних пар (*плакати – ридати; брат – товариш*), засвідчених і фольклорними текстами, напр.: *На такіи акты нѣчого иного не дѣали єно плакали и рыдали* (З. Копистенський); ... *за сто пѣназей брата и товариша*

свого мордуєть (А. Радивиловський). Пор.: *То тоді брат-товариш се слово почуває та до брата-товариша словами промовляє* (Антологія); *Стали плакати-ридати, до сирії землі припадати* (Антологія). Спостерігаємо використання синонімів і для уникнення одноманітності, що сприяє виразності тексту: *Плакали тамь цорки Ісраилскїи по дочцѣ Єфѳаевои* (З. Копистенський); *Работаєть ли хто, працуєть, а працуєть и дуже ...* (Д. Туптало).

Важливими образними засобами у проповідях є **порівняння** і **метафори**. Метафоричність визнають домінантою стилю літературного бароко, доведеною до своєрідної універсальності. Барокові проповіді демонструють розгалужений репертуар граматичних і лексичних засобів для вираження порівняння: сполучники **якъ** і **нѣби**, що вживалися в живому мовленні та стали нормою в новій українській літературній мові; співвідносні слова **яко..**, **тако** і народнорозмовний варіант **якъ..**, **такъ**; співвідносні слова **чим..**, **тим**; конструкції з формами ступенів порівняння прикметників і прислівників із суфіксами **-ѣиш** та **-ш**; додаванням кількісно-означального прислівника **далеко** «значно, більше» до прикметника у формі вищого ступеня, чим підкреслювали надмірну інтенсивність ознаки; конструкцією з прийменником **над**; конструкція з прийменником **на кшталт**; лексичні засоби – слова зі значенням «порівняння, порівнювати»: іменник **подобенство**, дієслівні форми **подобен**, **подобачися**, **прировняти**, **уподобитися**. Нанизуючи порівняння, автори поєднували в одному мікроконтексті сполучники з книжного та народнорозмовного джерела.

Джерелами порівнянь і метафор у творах українських митців були насамперед Святе Письмо та інша релігійна література, антична міфологія, побутове життя. Настановою проповіді, її призначенням формувати моральні загальнолюдські та християнські норми зумовлено часту фіксацію у функції об'єкта порівняння лексем на позначення абстрактних понять, пов'язаних із духовним світом людини, таких як душа, побожність, чеснота, праведність, працьовитість, моральні якості, прагнення і переконання: ... *Дша богача оного, яко сукна ѱ(т) десат тысацей робаковъ, ѱ(т) розных фрасунков и ѱ(т) грѣховъ згнилаа и подѣравленаа зостала; оубогаго зась Лазара не такаа ест дша, але сіаєть, яко Злато, свѣтитса, яко Перла, цвितєть, яко Рожа* (А. Радивиловський). Поширений спосіб вираження понять морально-етичної сфери – генітивні метафори: *води премудрости* (Д. Туптало); *золото любви, сребро приязни* (Д. Туптало); *мед покори* (А. Радивиловський); *воск любви* (А. Радивиловський). У панегіричних проповідях такими метафорами називають особу за властивими їй моральними чеснотами чи здійсненими добрими вчинками: *побожности зеркало, иночества вѣзерунок* (З. Копистенський).

Для проповідницьких творів характерними є метафори, що позначають морально-етичні виміри способу життя людини, втілені в образі дороги, на позначення якої вживалися синоніми: *гостинець*, *дорога*, *манівець*, *путь*, *шлях*, що досі побутують у лексичній системі української мови. Семантику метафор із ключовою лексемою зі значенням «дорога» увиразнює чималий корпус епітетів, які надають полярних аксіологічних характеристик життєвим орієнтирам людини. Найуживаніші з них – це атрибутиви *добрий* і *злий*:

Двоакою дорогою люде на свѣтъ ходать: єдни доброю, другїи злою (І. Галятовський), а також *широкий, узкий, сплчастий, острый, темний, слизький, простий, правдивий, певний* та стійкі епітети *битий і уторований*, які набувають авторського переосмислення. Лексеми на позначення дороги поєднувалися з назвами чеснот або гріхів, реалізуючи переносне значення у складі генітивної метафори, напр.: *дорога любви, дорога цнот, дорога смирення, дорога гордини* тощо.

Проповіді фіксують чимало метафор і порівнянь із лексичними одиницями на позначення місяця, сонця, зірок. У християнській релігійній літературі астрономічна символіка слугувала для змалювання образів Христа, Богородиці, святих. Тропи, побудовані на зіставленнях із небесними світилами, сприймалися не як книжні, а як питомі, закорінені в народне світосприйняття. Поєднання і книжного, і народного джерела виразно засвідчує такий фрагмент із проповіді Д. Туптала з нагоди Різдва Христового: *Младенец во яслѣхъ – то солнце наше, свѣт нашъ. Пресвятая Богородица – то мѣсяць молодой, ораз и вповнѣ* (Д. Туптало). Ці ж порівняння є найхарактернішими для коляд і щедрівок, де зі світилами порівнюють членів родини, віншуючи їх, напр.: *А що місяць – то господар, ясне сонце – господиня, ясні зірки – його дітки* (Антологія). Звернімо увагу на ідентичне синтаксичне оформлення наведених конструкцій з порівняннями у проповіді і в колядці.

Продовжуючи біблійно-візантійську традицію, барокові письменники вживають порівняння і метафори, засновані на флористичних образах. Ключовими є назви «біблійних рослин», згаданих у Старому і Новому Заповітах, де вони вживалися із символічним значенням. Крім традиційних (крин, фінік, кедр), барокові письменники включали в тексти проповідей назви квітів, що були окрасою українського краєвиду та опоетизовані народом, як, наприклад, **ромен**, що в українців «поріс із тином урівень», **лілія**, що була символом чистоти і праведності, **рожа**: *Яко часу весни цвѣти з земли виниклыє одѣваются фарбою золотою, яко ромень, ... кто пурпуровою пїенкный, яко розы и тулипани, кто з фарбою бѣлою, яко лѣлѣи* (А. Радивиловський).

Виразну національну основу мають порівняння і метафори, побудовані на образах з аграрної сфери. Лексичне наповнення таких порівнянь фіксує картини селянського побуту, відтворює реалії землеробства – одвічного заняття українського селянина. Наприклад, із землеробською культурою українців пов'язаний образ вола, що є символом працьовитості і терпіння. Ідею працьовитості й терпіння реалізує цей образ і в текстах українських проповідників, вони порівнюють з ним і апостолів, і своїх сучасників, напр.: *Бо якъ воли суть працовытыи, такъ ап(с)лы працювали, по свѣту ходачи и проповѣдуючи слово бжое* (І. Галятовський). Образ вола слугує Д. Тупталові засобом панегіричного звеличення подвижницької діяльності Інокентія Гізеля: *... истинный инокъ и послушникъ есть единый воль, ярмо Христова тягнучий. Як воль, такъ послушникъ усердный, що на него вложать, несеть молчкомъ, що велять, творить. Для фольклорних текстів звичними є образи апостолів, які працюють біля землі, напр.: *Пішов у поле, там плужок оре, а у тім плужку чотири воли. Ой, святий Петро за плугом ходить, а святий Павло волоньки**

гонить (Колядки). Живомовну стихію презентують стійкі народні порівняння: *як дѣржава бочка, як решето, яко опарений, яко песь*.

Джерелом побудови порівняльних, метафоричних структур у бароковий період стала античність. Митці бароко сприяли процесам засвоєння українською культурою античних образів і, відповідно, збагаченню української літературної мови стійкими і крилатими висловами, словами-символами, що стали набутокм світової культури: ... *Тупографію выставилъ з которои книги Бж(с)твенныи Црковныи и Училищныи ... якъ нѣколись людъ з **кона Троанскаго**, на поражене невѣрных ... выхоятъ и выплывають* (З. Копистенський).

У мовній тканині проповідницького твору важливим виражальним засобом був епітет. Розгалужені ряди епітетів сформовано навколо лексем, що позначають поняття релігійної сфери. Корпус таких епітетів загалом усталений і поширений у релігійній літературі. Вони позначені високою позитивною оцінкою та пафосністю. Спостерігаємо, що традиційні епітети можуть зазнавати модифікацій: у проповідницьких текстах засвідчено атрибутиви із префіксом *най-*, що утворює форми найвищого ступеня порівняння і в сучасній мові: *Пренастѣйшее тѣло Хво* (І. Галятовський); ... *тѣла его пренайчистшаго* (А. Радивилівський); *А воин до Маріи заволает: «Не мов так, о матко найласкавшая!»* (А. Радивилівський). Крім традиційних епітетів, проповідники означають релігійні та інші реалії атрибутивами, що з'явилися пізніше в українській мові: *невимовний, невисловлений, пожаданий, приємний, чудовний, чудовнѣйший, дивний*. Значна кількість епітетних слів, що вживалися з опорними лексемами на позначення осіб християнського культу та понять, пов'язаних з релігією, стали надбанням лексичного складу нової української літературної мови.

Позитивно оцінні епітети – засіб творення панегіризму – однієї з ознак барокової проповіді. Вираження оцінки могло бути безпосереднім, коли епітетні слова поєднувалися з лексемою на позначення особи, і опосередкованим. У такому випадку епітети означували широкий спектр людських чеснот, спосіб життя, духовний світ, вчинки і думки. Досліджувані тексти фіксують використання усталеного набору епітетних слів, здавна відомих пам'яткам різних жанрів: похвальним словам, житійній літературі тощо. За їх допомогою формували образ ідеального героя. Спостереження за мовою проповідей виявило збільшення корпусу атрибутивів, якими промовці характеризували своїх сучасників чи святих: *зацний, прецацний, цний, працювитий, статечний, щодробливий*. Епітетами негативної оцінки означено біблійних та історичних осіб, які зганьбили себе негідними учинками: *Ирод незбожнѣй, безбожнѣй Сватополк*. Широко вживаним був полонізм *окрутний* «немилосердний, лютий, жорстокий», він залишився у говірках. Численний репертуар епітетів оприявнює опрацювання українськими проповідниками, як і авторами поетичних творів, загальноєвропейських барокових тем і мотивів. Виразниками ідеї мізерності земного життя, нестатечності світу ставали атрибутиви, об'єднані навколо лексем, що належать до понятійного поля *світ*. Цей епітетний ряд включає питомі, запозичені та похідні від запозичених основ

лексеми: *прелестный* «оманливий, спокусливий» *превротный* «непостійний», *зрадливий*, *скороминаючий*, *облудний*, *нестатечний*, *омильний*, *марний*, *фальшивий*, *малий*, *короткий*, *дочасний*, *временний*.

Широкий спектр епітетів надає різнобічної характеристики *слову* в його сакральному і земному вимірах. За шкалою аксіологічних характеристик *слово* постає як *добре*, *душеполезне*, *злате*, *мудре* – *блюзницьке*, *зле*, *лживе*, *непотребне*, *смертоносне*, *опачне* «образливе, осудливе», *спросне* «лайливе, образливе, неприємне», *ущипливе*, *прикрое*, *мастке*.

У проповідях спостерігаємо активізацію окремих лексичних одиниць, які виконують роль епітетів. Так, для позитивної характеристики стосунків між людьми, глибини, щирості почуттів автори вживають атрибутив *коханий*: *коханныхъ друзей своихъ; коханныхъ дѣтей; до коханого Учна своего; Коханий мой слуго; ѡ(т)чизнѣ коханой*. Широко засвідчено семантично місткий епітет *славний*, напр.: *славнии Воинове; славное звѣтазство, славный красомовца Цицера, славной памяти Петръ Могила*.

Продовжуючи давні традиції, автори проповідей включають у тексти казань афоризми, прислів'я, приказки, що сягають як книжних, так і народних джерел, напр.: *Заживай свѣта, поки служатъ лѣта; Кто рано встаетъ, тому Бѣгъ даетъ; Рано посѣешь, рано и пожнешъ; Что мнѣ по животѣ, коли пусто в калитѣ; Якій пан, такій и крамъ; Волю быти в Галліей першимъ, а нижели в Римѣ вторымъ; Тым болшихъ рѣчій жадаемъ, чемъ болшь маемъ*. Паремії як афористичні висловлювання, що характеризуються узагальненістю, позачасовістю (Т. Радзівєвська), посідали вагоме місце в загальній системі аргументації, посилювали персвазійний заряд проповідницького твору. Вони демонструють і письменницький хист українських майстрів слова періоду бароко, володіння прийомами стилістичного використання цих мовних одиниць для увиразнення змісту та наближення до апперцепційних можливостей якнайширшого кола адресатів. Водночас паремія – це мовний знак, усталений концепт етнокультури, її константа, паремії фіксують найвищі прояви народного духу, глибини народної філософії, етики та естетики (С. Єрмоленко, В. Жайворонок). Зафіксовані в барокових проповідях паремії є доказом тісної взаємодії книжного стилю і народного мовлення, розширення простору для проникнення народної мови в літературну творчість, посилення тенденції до витворення літературної мови на народнорозмовній основі. Свідченням вагомої ролі народного джерела є контекст, у якому проповідник наводить прислів'я, що супроводжує обрядодію у Вербну неділю: *Єст давный звичай у посполитыхъ людей, же гды на сей Праздникъ з Цркви прийдут до дому з Вербою [бючи нею домови(х) своихъ] уживати прислова: Не я тебе бю, верба тебе бе* (А. Радивилівський).

Проповідницькі твори ілюструють процес освоєння багатьох книжних афоризмів і трансформацію їх у народній мові.

ВИСНОВКИ

Розквіт барокової культури в Україні пов'язаний із духовним становленням української нації, її самоусвідомленням як рівноцінного етносу в

європейському обширі. Гідна оцінка барокової спадщини вимагає врахування природи тогочасної художньої творчості, вміння сприйняти феноменальність естетико-художньої системи не за сучасними критеріями, а з позицій людини бароко. Бароковість як спосіб мислення, світобачення, світосприйняття пронизала всі сфери духовної й матеріальної діяльності, стала етноментальною ознакою українців.

В українській культурі Бароко ознаменовано плідним розквітом словесного мистецтва, появою нових жанрів писемності й модифікацією традиційних. Унікальним явищем української культури XVII століття стала барокова проповідь. Проповідницьке мистецтво від часу прийняття християнства було невіддільною часткою духовного життя українців, але в епоху Бароко набуло нових якісних ознак. Появу нового типу проповіді значною мірою пов'язують із впливом польської барокової проповіді. Проповідницьке мистецтво, як і поетичне, підпорядковувалося вимогам, розробленим європейськими теоретиками літератури. Але, сформувавшись під впливом європейського мистецтва, українська барокова проповідь міцно опиралася на питомі корені й розвивалася на самобутній основі. Національна своєрідність проповіді нового типу проявилась у продовженні давньоруських традицій, зверненні до власних джерел, що ставали матеріалом побудови проповіді. Проповідь нового типу не втратила зв'язків із традиціями проповідування в Україні в попередні періоди і найбільш тісно пов'язана з казаннями Учительних Євангелій. Зміст проповідей, обшир порушених у них питань засвідчують, що через призму релігії, визначального чинника усіх сфер життя, автори торкалися багатьох світських проблем: освіти, національної самоідентифікації та звичайних земних людських інтересів. Усе це нівелює нав'язані стереотипи про надмірну схоластичність проповідницького мистецтва в Україні, відірваність його від життя, а відтак про меншовартісність давньої української писемної культури. Барокова проповідь як жанровий різновид релігійних творів поєднує ознаки, властиві проповіді взагалі. Її призначення – вплинути за допомогою слова на розум, волю і почуття людини, зміцнити чи змінити її ціннісні моральні орієнтації та поведінку на все подальше життя. Як мовленнєвий жанр проповідь є монологом директивного типу, а специфіка взаємодії між мовцем і адресатом полягає в мовчанні останнього. Водночас система мовних засобів проповідницького твору покликана забезпечити двобічність комунікації під час виголошення проповіді.

Як твір красного письменства проповідь нового типу створена відповідно до засад естетики бароко. У ній в оригінальний спосіб переплітаються проблеми духовні і світські, земні й вічні. Проповідь – це поєднання наукового й художнього способу осягнення дійсності. У бароковій проповіді простежено більшою чи меншою мірою розроблення тем і мотивів, спільних із європейським мистецтвом. Художньо-образній системі проповіді, як і поетичним творам, властива метафоричність, використання античної символіки, концептизм, ампліфікація художніх засобів тощо, але образна система проповідницького твору, як твору, призначеного для широкої аудиторії, більш адаптована до перцептивних можливостей адресата.

Українські письменники XVII ст. продовжували давню традицію перекладу та творчого опрацювання Святого Письма. Фрагменти, представлені в текстах барокових проповідей, а особливо наявність варіантів, засвідчують багатство української мови, вони сприяли зміцненню гідності й піднесенню престижу народної мови, утверджували її високий статус як мови сакральної, демонстрували здатність стати основою літературної. Переклади часто мали творчий характер: проповідники змінювали стиль викладу, його емоційну тональність, додавали художні засоби, вдавались до риторичних прийомів, що робило текст естетично вартіснішим. Завдяки перекладам, переказам, коментуванням та викликаним творчою уявою авторів розширенням сюжетів Святого Письма, воно входило через проповідь у свідомість українця як витвір рідної мови. Переказуючи прецедентний сюжет українською мовою, проповідник ставав творцем уже власного художнього тексту, яким поповнював скарбницю українського красного письменства.

Реалізація нових настанов проповіді, вихід за рамки Святого Письма, звернення до актуальних проблем сучасного адресатам життя спонукало проповідників розширювати джерела побудови гомілійних творів, що позначилося на особливостях їх мови. Зокрема, відчутно посилюється роль народної мови як засобу творення барокового словесного мистецтва, що у свою чергу сприяло подальшому утвердженню ідеї про народну мову як основу літературної. Звучання народної мови з уст проповідника в храмі Божому маніфестувало її рівноцінність із мовами сакральними, підносило її гідність і престиж. Водночас широка аудиторія, до якої був спрямований гомілійний твір, побутування проповіді і в усній, і в писемній формах сприяли входженню книжних елементів у мовну практику носіїв мови й усвідомленому їх засвоєнню.

Барокові гомілії характеризуються поєднанням неоднорідних текстових блоків, що належать до різних жанрів та стилів. Найбільш повно і широко у проповідях нового типу представлено художній стиль, що зумовлено високим мистецьким рівнем наративної частини, а також оповідними блоками, що входили до структури проповідницького твору і презентували жанри малої прози. Оповідні частини, незважаючи на можливий запозичений сюжет, демонструють творчу уяву автора проповіді, відображають його естетичні уподобання. Вони давали необмежений простір для використання ресурсу народної мови на всіх рівнях.

Проповідь стала середовищем, у якому відбувалося шліфування мовних засобів оформлення наукового стилю, що насамперед засвідчує її структура, яка передбачала обов'язкову наявність вступу, де окреслювалося коло порушуваних питань, основної частини й обов'язкових висновків. Найвиразніше мовні засоби наукового стилю знаходять вияв у розробленій системі оформлення цитат, покликань, якою послуговуються і в сучасній літературній мові, а також в уживанні іншомовної термінологічної та загальнонаукової лексики і лексики, що відбиває поняття спеціальних галузей знань (філології, богослов'я, медицини). Органічне поєднання різностильових частин у цілісний текст свідчило про здатність літературної мови на народній

основі обслуговувати різні сфери життя суспільства. Специфікою цитування у проповідницькому творі є те, що автори віднаходили оригінальні, нетипові засоби передачі чужого мовлення, властиві тільки художній мові.

Національну своєрідність барокової проповіді забезпечує її лексичний склад. Каркас лексичного рівня мовної тканини проповіді утворює українська питома і засвоєна запозичена лексика різних тематичних груп, яка фіксує явища матеріальної та духовної культури українців: релігійна, загальнонаукова, термінологічна, побутова.

Багатьма тематичними групами презентована у проповідях народнорозмовна лексика. Повсякденне побутове життя було джерелом повчальних прикладів, віднайдення простих, зрозумілих, а тому й переконливих, аналогій. Виразником своєрідного світосприйняття українців є широко представлена в мовній тканині проповіді зменшувально-пестлива лексика. Включення народнорозмовної лексики в текстову структуру проповідницького твору посилювало її значущість і також сприяло утвердженню ідеї про можливість формування літературної мови на народній основі.

Проповідницькі тексти задокументували чимало фразеологічних одиниць. Фразеологізми, як мовні знаки етнокультури, стають маркерами, які оприявнюють національну своєрідність гомілійного твору і є беззаперечним аргументом на користь того, що народна мова стала мовою творення барокових гомілійних текстів.

Загалом лексика досліджуваних проповідей відображає український психотип, специфіку світосприйняття, сповідувані українцями моральні християнські й загальнолюдські цінності, такі етноментальні риси, як побожність, працьовитість, любов до землі, прагнення до краси, емоційність.

Особливої національної виразності бароковій проповіді надають лексеми на позначення власне українських реалій. Це групи онімної лексики – антропоніми, що є власними іменами українських історичних осіб чи осіб, діяльність яких пов'язана з Україною; теоніми; українські топоніми та гідроніми; лексика, пов'язана з козацтвом. Національну специфіку проповідницького твору забезпечує також фіксація процесів фонетичного і граматичного освоєння іншомовних онімів відповідно до законів української мови.

Вагому частку лексики проповідницького твору складають запозичення, особливо з латинської та польської мов, що є відображенням специфіки мовної ситуації в Україні XVII ст. Використання полонізмів у структурі глос, заміна ними церковнослов'янської лексики в перекладах і цитатах із релігійної літератури свідчить не про стихійний вплив, а свідомий вибір проповідником тієї чи тієї лексеми, пошуки ним лексичної норми. Виконання тотожних із українськими лексичними одиницями функцій у системі виражальних засобів, у парній синонімії доводить те, що полонізми не сприймалися як чужорідний елемент.

Проповідь сприяла популяризації іншомовної лексики та стала середовищем її інтенсивної адаптації. Глосування та розкриття значень

запозичених слів посилювало усвідомлене сприйняття іншомовного слова. Вживання запозиченої лексики в переносному значенні у структурі художнього тексту розширювало її виражальні можливості та перетворювало на органічну частину словникового фонду української мови.

Вагомим складником мовної тканини гомілійного твору є термінологічна лексика. Терміни у проповідях виконують переважно номінативну роль і водночас слугують засобом інтелектуалізації тексту. Через посередництво проповідницького тексту в його усному й писемному функціонуванні термінологічна лексика входила до широкого вжитку. Терміни, зафіксовані у проповідях, увійшли до сучасних терміносистем, що є ще одним свідченням на користь існування спадкоємного зв'язку між старою і новою літературними мовами. У проповіді, як творі художньому, терміни могли набувати оцінних характеристик, переносних значень, бути джерелом порівняльних образів. Названі явища простежуються не тільки на діахронному зрізі, а продовжуються і в новій українській літературній мові.

Естетичні засади бароко дали сильний поштовх до принципово нового розвитку виражальних засобів української мови. Зумовлене бароковим світоглядом сприйняття слова як засобу осягнення світу посилювало увагу до його семантичної глибини і сприяло розкриттю його образного потенціалу.

Важлива роль у реалізації естетичних засад бароко належить антонімам, які стали засобом маніфестації специфіки барокового мислення, словесними виразниками контрасту. Антоніми відображали протилежні грані людського життя, двоїстий характер людини, існування добра і зла, необхідність кожному постійно робити вибір у житті. Компоненти антонімічних пар включають питомі лексеми й запозичення і, незалежно від походження, виконують ті ж самі виражальні функції.

Українські проповідники періоду бароко продовжували традиції давньоруських книжників, використовуючи стилістичний прийом попарного вживання синонімів для досягнення семантичної інтенсифікації, вичерпної характеристики, що властиво і фольклорним творам. Досліджувані тексти засвідчують, що в синонімічні пари об'єднувались у різних варіаціях народно-розмовні питомі лексеми, церковнослов'янізми, полонізми, засвоєні латинізми, виконуючи у структурі пари тотожні функції. У проповідях засвідчено стійкі пари, властиві і фольклорним текстам. Крім того, синоніми вживаються для уникнення одноманітності й повторів, сприяють виразності тексту і водночас демонструють лексичне багатство української літературної мови XVII ст.

Важливим виражальним засобом у проповідницьких творах є епітети. Коло означуваних епітетами понять є дуже широким. Письменники використовують традиційні книжні епітети, особливо для означення реалій релігійної сфери, а також активно використовують атрибутиви, що виникли на україномовному ґрунті чи були запозичені. У проповідях представлено сполучення зі стійкими епітетами, поширеними у фольклорних текстах, що є вагомим свідченням впливу народної мови на формування літературної. Барокові проповіді демонструють широкий репертуар граматичних і лексичних засобів для вираження порівняння. Крім книжних, автори активно

послугувалися народнорозмовними сполучниками, що стали нормативними в новій українській літературній мові. Порівняльні конструкції з формами ступенів порівняння прикметників і прислівників, описові конструкції, конструкції з прийменниковим сполученням *на кшталт*, конструкції, побудовані за принципом образної аналогії, до сучасного періоду залишаються граматичним засобом вираження порівняльного значення.

Барокова символіка, метафори, природно зазнавши певних модифікацій, зберігаються в українському словесному мистецтві аж до сучасності.

Митці бароко сприяли процесам засвоєння української культурою античних образів і, відповідно, збагаченню української літературної мови стійкими і крилатими висловами, словами-символами, що стали набутокм світової культури.

Українські пріоритети знаходять вираження і на граматичному рівні. Найвиразніше вони оприявлені в засобах граматичного вираження звертання – важливого структурного елемента проповідницького твору, у використанні специфічно українських дієслівних форм для реалізації директивності проповіді, у вживанні сполучників, що приєднували порівняльні конструкції та підрядні речення, у творенні форм ступенів порівняння прикметників. Граматична система української мови XVII ст. повністю забезпечувала лінгвальну реалізацію жанрових ознак проповіді.

Виконане дослідження засвідчує, що мова барокових проповідей демонструє дуже високий ступінь зближення літературної мови із живим народним мовленням. Рівень взаємодії народнорозмовної мови виявляється не тільки в кількісному вимірі лексичних одиниць, фразеологізмів, паремій, граматичних елементів, а й специфікою їх функцій: 1) народна мова є засобом адаптації запозичених текстів: сюжетних оповідних вставок, перекладів цитат та ширших фрагментів Святого Письма, народною мовою здійснено коментування Святого Письма; 2) народне джерело використано у функції метатекстових елементів, за допомогою яких досягалася комунікативна мета твору, оформлення цитат; 3) народний ресурс був засобом реалізації стилетвірних чинників проповідницького твору; 4) живомовна лексика – джерело ресурсу для розбудови книжних образів, побудови метафор, порівнянь, епітетів. Значущість народної лексики посилено тим, що багато лексичних одиниць – це знаки етнокультури, виразники українського психотипу і світовідчуття українців. Значна кількість лексичних одиниць проповідницького твору має статус мовних знаків української етнокультури.

Отже, маємо підстави стверджувати, що українська мова була потужним засобом творення барокової культури, культури, що ставила українців нарівні з європейськими народами.

Досліджувані тексти демонструють спадкоємність не тільки на рівні народнорозмовного джерела і рис народної мови в мовній тканині проповідей, а й на рівні успадкування елементів книжного стилю, які є обов'язковим складником будь-якої високорозвиненої літературної мови.

Виявлені мовні факти на матеріалі барокових проповідей у комплексі із виконаними дослідженнями українських науковців спонукають до перегляду

усталеної і традиційної періодизації української літературної мови, розробки принципово нових критеріїв виокремлення періодів, обґрунтування засад, на яких постає літературна мова, до іншого потрактування самого поняття «нова українська літературна мова».

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

Зелінська О. Ю. Українська барокова проповідь: мовний світ і культурні витоки : монографія / О. Ю. Зелінська ; відп. ред. М. Я. Плющ. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 408 с.

Статті в наукових фахових виданнях

1. Зелінська О. Іншомовна лексика у творах Іоанікія Галятовського / Оксана Зелінська // Українське мовознавство : зб. наук. пр. – Вип. 27–28. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. – С. 175–178.
2. Зелінська О. Ю. Мовні засоби створення панегіризму в барокових проповідях / О. Ю. Зелінська // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. Вип. 3. – Черкаси: Брама – Україна, 2006. – С. 240–248.
3. Зелінська О. Ю. Термінологічна лексика в барокових проповідях XVII ст. / О. Ю. Зелінська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» : Проблеми української термінології. – Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2006. – № 559. – С. 273–277.
4. Зелінська О. Ю. Стилїстичні особливості проповіді Петра Могили «Хрест Спасителя і кожної людини» / О. Ю. Зелінська // Українська історична та діалектна лексика : зб. наук. пр. Вип. 5. – Львів, 2007. – С. 308–317.
5. Зелінська О. Ю. Антоніми як засіб виразності в барокових проповідях XVII ст. / О. Ю. Зелінська // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Філологія. – Вип. XV–XVIII. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 368–371.
6. Зелінська О. Ю. Звертання в барокових проповідях / О. Ю. Зелінська // Українська мова. – 2007. – № 1. – С. 65–74.
7. Зелінська О. Ю. Елементи наукового стилю у прозових текстах періоду бароко / О. Ю. Зелінська // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Вип. 3 (15). – Луганськ : «Альма-матер», 2008. – С. 108–113.
8. Зелінська О. Ю. Епітети у позначенні домінантних понять релігійної сфери в писемних пам'ятках XVII ст. / О. Ю. Зелінська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. пр. Вип. 3. Кн. 2. – К., 2008. – С. 270–277.
9. Зелінська О. Ю. Назви Бога та Ісуса Христа у прозових текстах періоду бароко / О. Ю. Зелінська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» : Проблеми української термінології. – Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2008. – № 620. – С. 268–274.

10. Зелінська О. Ю. Синоніми в барокових проповідях / О. Ю. Зелінська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. пр. Вип. 8. – Херсон : Вид во ХДУ, 2008. – С. 187–193.
11. Зелінська О. Ю. Сільськогосподарська лексика в барокових проповідях / О. Ю. Зелінська // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Вип. 3 (18). – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – С. 215–224.
12. Зелінська О. Ю. Назви Богородиці в барокових проповідях / О. Ю. Зелінська // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). Вип. 2 : зб. наук. праць / за ред. акад. Л. І. Мацько. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 206–211.
13. Зелінська О. Ю. Оповідні елементи у структурі барокової проповіді / О. Ю. Зелінська // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Філологія. – Вип. XX. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 368–374.
14. Зелінська О. Ю. Порівняння в барокових проповідях / О. Ю. Зелінська // Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна. № 843. Серія філологічна. Вип. 55. – Харків : Вид-во ХНУ, 2009. – С. 47–52.
15. Зелінська О. Ю. Прислів'я і приказки в барокових проповідях XVII ст. / О. Ю. Зелінська // Мовознавчий вісник : зб. наук. пр. Вип. 7 / за ред. Г. І. Мартинової. – Черкаси : Брама – Україна, 2009. – С. 203–216.
16. Зелінська О. Ю. Філологічні терміни в барокових проповідях / О. Ю. Зелінська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. Вип. VIII / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К. : КНЕУ, 2009. – С. 244–252.
17. Зелінська О. Ю. Лінгвістична робота над словом у барокових проповідях / О. Ю. Зелінська // Лексикографічний бюлетень. – Вип. 19. – К., 2009. – С. 41–48.
18. Зелінська О. Ю. Медична лексика в барокових проповідях / О. Ю. Зелінська // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія «Філологічні науки (мовознавство)». Вип. 86. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 339–344.
19. Зелінська О. Ю. Мовні засоби створення директивності барокової проповіді / О. Ю. Зелінська // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. пр. / відп. ред. М. Я. Плющ. – К. : Вид во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 5. – С. 58–67.
20. Зелінська О. Ю. Лінгвальна репрезентація світу в бароковій прозі / О. Ю. Зелінська // Лінгвістика : зб. наук. пр. Вип. 22. – Харків : Вид-во ХДПУ, 2010. – С. 67–77.
21. Зелінська О. Ю. Давньоруські традиції і новаторство в мові української барокової проповіді / О. Ю. Зелінська // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. № 1021. Серія «Філологія». Вип. 66. – Харків : Вид-во ХНУ, 2012. – С. 76–81.

Статті в закордонних виданнях

22. Зелінська О. Ю. Запозичення з польської мови в українських барокових казаннях XVII ст. / О. Ю. Зелінська // *Zjawisku nobilitacji i deprecjacji w języku. Słowa i teksty* / pod red. Renaty Bizior, Doroty Suskiej. – Т. II. – Częstochowa, 2012. – S. 339–352.

23. Зелинская О. Ю. Антропонимы в украинских барочных проповедях XVII века / О. Ю. Зелинская // *IV Селищевские чтения : международный сборник научных трудов* / отв. ред. проф. Т. М. Свиридова. – Елец : Елецкий государственный университет имени И. А. Бунина, 2013. – С. 37–44.

24. Зелинская О. Ю. Развитие древнерусских традиций в проповеднической литературе / О. Ю. Зелинская // *Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира. Вып. 6 : сборник научных трудов* / М-во образования и науки Рос. Федерации [и др. ; редкол. : д-р филол. наук, проф. Т. В. Симашко (сост., отв. ред.) и др.]. – Москва ; Архангельск, 2013. – С.17–23.

25. Зелінська О. Ю. Барокова проповідь як відображення українсько-польських зв'язків / О. Ю. Зелінська // *Rozdroża. Polsko-ukraiński dyskurs humanistyczny* / [Wydział Filologiczno-Historyczny Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie]; red. R. Dymczyk, I. Krywoszeja, N. Morawiec. – Poznań – Humań – Częstochowa, 2013. – S. 275–281.

26. Зелінська О. Ю. Семантика метафор в українських барокових проповідях / О. Ю. Зелінська // *Славянские народы и их культуры: традиция и современность : сб. науч. статей* / редкол.: В. И. Коваль (отв. ред.) [и др.] ; М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2013. – С. 133–137.

Статті в інших наукових виданнях

27. Зелінська О. Ю. Барокова проповідь у лінгвістичних студіях / О. Ю. Зелінська // *Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. пр.* – Вип. 3, ч. 1 / ред. кол. : В. В. Левицький, Л. І. Белехова та ін. – Хмельницький : ХНУ, 2007. – С. 230–233.

28. Зелінська О. Ю. Інтродуктивний блок у структурі тексту барокової проповіді / О. Ю. Зелінська // *Мовознавство*. – 2009. – № 6. – С. 59–69.

29. Зелінська О. Релігійна лексика у барокових проповідях / Оксана Зелінська // *Писемні пам'ятки: від картотеки до словника* / відп. ред. Г. Дидик-Меуш. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – С. 103–112.

АНОТАЦІЯ

Зелінська О. Ю. Барокова проповідь у контексті розвитку української літературної мови XVII ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – Київ, 2014.

Дисертацію присвячено вивченню мовної специфіки української барокової проповіді, яка, продовжуючи традиції проповідництва попередніх епох, модифікувалася під європейським впливом. У роботі розглянуто характерні ознаки проповіді як жанрового різновиду релігійної літератури, визначено характерні риси проповіді барокової та мовні засоби їх вираження. Мета і завдання проповіді – шляхом словесного переконання, спрямованого одночасно і на розум, і на почуття, і на волю, змінити (або утвердити) моральні ціннісні орієнтири і поведінку людини. Цій меті служить добір відповідних мовних ресурсів. Засоби мовної реалізації настанов, пересторог, вказівок, наказів у бароковій проповіді традиційні, спільні для проповідей узагалі і в досліджуваних текстах досягалися на основі лексичних і граматичних ресурсів української мови.

Головний засіб мовної організації проповідницького тексту – це монолог автора. Водночас основна частина проповіді поєднує різнорідні текстові блоки, що включають авторський монолог, цитування, діалоги, оповідні сюжетні вставки. Гомілійний твір ставав середовищем виникнення, розвитку та формування системи мовних засобів логічного членування тексту, способів передачі чужого мовлення.

Проповідь нового типу презентує художній стиль, який містить прообрази інших стильових виявів мови й опосередковано відбиває всі процеси, що характеризують розвиток літературної мови.

Встановлено, що українські письменники XVII ст. продовжували давню традицію перекладу та творчого опрацювання Святого Письма. Фрагменти, представлені в текстах барокових проповідей, а особливо наявність варіантів, засвідчують багатство української мови. Переклади сприяли зміцненню гідності й піднесенню престижу народної мови, утверджували її високий статус як мови сакральної, демонстрували здатність стати основою літературної. Переклади часто мали творчий характер: проповідники змінювали стиль викладу, його емоційну тональність, додавали художні засоби, вдавались до риторичних прийомів, що робило текст естетично вартіснішим. Завдяки перекладам, переказам, коментуванням та викликаним творчою уявою авторів розширенням сюжетів Святого Письма, воно входило через проповідь у свідомість українця як витвір рідної мови. Переказуючи прецедентний сюжет українською мовою, проповідник ставав творцем уже власного художнього тексту, яким поповнював скарбницю українського красного письменства. У дисертації проаналізовано лексичний склад барокової проповіді, який вирізняється розмаїттям тематичних груп, серед них найбільш презентативними є релігійна, морально-етична, сільськогосподарська, термінологічна лексика, що включає загальнонаукову лексику та лексику, пов'язану з різноманітними галузями людської діяльності (лексика судочинства, суспільно-політична, медична, філологічна), побутова, а також ономастична.

Лексика досліджуваних текстів забезпечує національну своєрідність барокової проповіді, є виразником світосприйняття українців. Значна кількість лексичних одиниць проповідницького твору має статус мовних знаків української етнокультури. Продовженням традицій давнього письменства у

проповідницьких творах є проведення лінгвістичної роботи над словом: глосування, розкриття семантичної структури багатозначних слів, що сприяло інтелектуалізації проповіді і водночас надавало можливість поєднати лінгвістичні знання про лексему з її образним потенціалом.

Естетичні засади Бароко дали сильний поштовх до принципово нового розвитку виражальних засобів української мови. Зумовлене бароковим світоглядом сприйняття слова як засобу осягнення світу посилювало увагу до його семантичної глибини. Тексти проповідей насичені різноманітними тропами: епітетами, порівняннями, метафорами, мовними фігурами, що реалізують естетичну функцію мови в гомілійному творі. Збагачення виражальних засобів пов'язано з художнім утіленням барокових образів, сприйняттям та опрацюванням українськими митцями мотивів, спільних для всієї європейської літератури.

Українські пріоритети виразно спостерігаємо і на граматичному рівні. Вони оприявлені в засобах граматичного вираження звертання – важливого структурного елемента проповідницького твору, у використанні специфічно українських дієслівних форм для реалізації директивності проповіді, у вживанні сполучників, що приєднували порівняльні конструкції та підрядні речення, у творенні форм ступенів порівняння прикметників. Граматична система української мови XVII століття повністю забезпечувала лінгвальну реалізацію жанрових ознак проповіді.

Українська мова була потужним засобом творення барокової культури, культури, що ставила українців нарівні з європейськими народами. Досліджувані тексти демонструють спадкоємність не тільки на рівні рис народної мови в мовній тканині проповідей, а й на рівні успадкування елементів книжного стилю.

Ключові слова: українська мова XVII ст., бароко, барокова проповідь, релігійна писемність, Святе Письмо, літературна мова, спадкоємність літературних мов.

АННОТАЦІЯ

Зелинская О. Ю. Барочная проповедь в контексте развития украинского литературного языка XVII в. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Институт языкознания им. А. А. Потебни НАН Украины. – Киев, 2014.

Диссертация посвящена изучению языковой специфики украинской барочной проповеди, которая, продолжая традиции проповедничества предыдущих эпох, модифицировалась под европейским влиянием. В работе рассмотрены характерные признаки проповеди как жанровой разновидности религиозной литературы, определены характерные черты барочной проповеди и языковые средства их выражения. Главное средство речевой организации проповеднического текста – это монолог автора. Одновременно основная часть проповеди объединяет разнородные текстовые блоки, включающие авторский

монолог, цитирование, диалоги, повествовательные сюжетные вставки. Гомилийное произведение стало средой возникновения, развития и формирования системы языковых средств логического членения текста, способов передачи чужой речи.

Проповедь нового типа представляет художественный стиль, который содержит прообразы других стилей языка и косвенно отражает все процессы, характеризующие развитие литературного языка.

Установлено, что украинские писатели XVII в. продолжали древнюю традицию перевода и творческой обработки Священного Писания. Представленные в текстах барочных проповедей переводы, а особенно наличие вариантов, свидетельствуют о богатстве украинского языка, они способствовали утверждению достоинства и престижа народного языка, статуса как языка сакрального. Переводы часто имели творческий характер: проповедники меняли стиль изложения, его эмоциональную тональность.

В диссертации проанализирован лексический состав барочной проповеди, отличающийся разнообразием тематических групп, среди них наиболее презентативными являются религиозная, морально-этическая, сельскохозяйственная, терминологическая лексика, которая включает общенаучную лексику и лексику, связанную с различными отраслями человеческой деятельности (лексика судопроизводства, общественно-политическая, медицинская, филологическая), бытовая, а также ономастическая.

Большое количество лексических единиц проповеди имеют статус языковых знаков украинской этнокультуры. Продолжением традиций древней литературы в проповеднических произведениях является лингвистическая работа над словом: толкование, раскрытие семантической структуры многозначных слов способствовало интеллектуализации проповеди и одновременно позволяло соединить лингвистические знания о лексеме с ее образным потенциалом.

Эстетические принципы Барокко дали мощный толчок к новому развитию выразительных средств украинского языка. Обусловленное барочным мировоззрением восприятие слова как средства постижения мира усиливало внимание к его семантической глубине. Тексты проповедей насыщены разнообразными тропами: эпитетами, сравнениями, метафорами, речевыми фигурами, которые реализуют эстетическую функцию языка в гомилийном произведении, обогащение выразительных средств связано с художественным воплощением барочных образов, восприятием и обработкой украинскими художниками мотивов, общих для европейской литературы.

Украинские приоритеты отчетливо наблюдаем и на грамматическом уровне: в средствах грамматического выражения обращения – важного структурного элемента проповеднического произведения, в использовании специфически украинских глагольных форм для реализации директивности проповеди, в употреблении союзов, которые присоединяли сравнительные конструкции и придаточные предложения, в употреблении форм сравнительных степеней прилагательных. Грамматическая система украинского

языка XVII века полностью обеспечивала языковую реализацию жанровых признаков проповеди.

Украинский язык был мощным средством создания барочной культуры, культуры, которая ставила украинцев в один ряд с европейскими народами. Исследуемые тексты демонстрируют преемственность не только на уровне черт народного языка в языковой ткани проповедей, но и на уровне наследования элементов книжного стиля.

Ключевые слова: украинский язык XVII века, Барокко, барочная проповедь, религиозная письменность, литературный язык, преемственность литературных языков, Священное Писание.

ANNOTATION

Zelinska O. Baroque sermon in the context of Ukrainian literary language of XVII century. – Manuscript.

Dissertation for the Doctor's degree of philological sciences, speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – Ukrainian National Academy of Sciences, O. Potebnia Institute of Linguistics. – Kyiv, 2014.

The thesis is devoted to the study of language specificity of Ukrainian baroque sermon – a phenomenon of literary art of XVII century, which continuing the tradition of preaching earlier eras was modified under the influenced of European art. The paper describes the characteristic features of the sermon as a genre of religious literature and the specific features of Baroque sermon and linguistic means of its expressiveness. The objective of the sermon is with the help of verbal persuasion, directing to the mind and feelings, and will, to change (or establish) moral values and behaviour of a man. The aim is realized by the selection of appropriate language resources. Means of language implementation, instructions, warnings, instructions, and orders in baroque sermon are common to sermons in general and in the studied texts were achieved on the basis of the lexical and grammatical resources of the Ukrainian language.

The main means of preaching language text – is a monologue of the author. However, the main part of the sermon combines disparate blocks of the text, including author's monologue, citing, dialogue, narrative story inserts. The sermon becomes the place of origin, development and the formation of linguistic means of logical division of the text, the ways to transfer one's speech.

The sermon of new type presents literary style, that includes prototypes of other stylistic expressions of language and indirectly reflects all the processes that characterize the development of the literary language. Value baroque sermon in the history of Ukrainian language and culture lies in the fact that it was a genre of writing within which continued to assert itself on the idea of Ukrainian language ability to perform religious functions and to be the language of Scripture.

It is established that the Ukrainian writers of XVII century continued a long tradition of creative translation and study of the Scriptures. The fragments are presented in the texts of Baroque sermons and especially the presence of variants, confirming the richness of the Ukrainian language, they helped strengthen the dignity and prestige of the rise of popular speech, ideas of its high status as a sacred

language, demonstrated the ability to become the basis of literary. Translations were often creative: Preachers change the style of presentation, its emotional tone, added artistic means resorted to rhetorical tricks, making the text aesthetically valued. Due to translations, commentary and creative imagination caused by the expansion of the authors of stories of Scripture, it's been preaching through the consciousness of Ukrainian as their native language work. Transferring precedent plot Ukrainian language became a preacher creator has his own literary text, which replenished the treasury of Ukrainian literature.

The thesis analyzes the lexical composition of baroque sermon, which features a variety of themed rooms, most of them are representational religious, moral, ethic, farming, the terminology, including general scientific vocabulary and vocabulary related to various fields of human activity (vocabulary of justice, social and political, medical, philological), domestic and nondomestic.

The vocabulary of researched text provides national identity of Baroque sermons, is an expression of Ukrainian worldview. A significant number of lexical items preaching work has the status of linguistic signs of Ukrainian ethnic culture. Continuing the tradition of ancient literature in the sermons are conducting work on linguistic word: glossary, semantic structure disclose of polysemantic words, which contributed to the sermon and made it possible to combine the linguistic knowledge of the lexeme with its imaginative potential.

The aesthetic principles of Baroque gave a strong input to the development of fundamentally new expressive means of the Ukrainian language. Stipulated by baroque worldview, speech was considered as a means of understanding the world intensified attention to it's semantic depth. The texts of sermons are full of various tropes: epithets, similes, metaphors, figures of speech, realizing the esthetic function of language in sermon, enrichment of expressive means associated with the artistic embodiment of baroque images, perception and processing of the motifs by the Ukrainian artists common to all the European literature.

Ukrainian priorities are clearly observed on the grammatical level. Most vividly, they are observed in the means of grammatical appeal – an important structural element of preaching work, to use a specific Ukrainian verb forms to implement direct preaching in the use of conjunction that joined comparative constructions and clauses in the creation of forms of degrees of comparison of adjectives. Grammatical system of the Ukrainian language of XVII century performed lingual implementation of sermon genre features.

Ukrainian language was a powerful means of baroque culture creating, a culture that put the Ukrainians equally with European nations. Investigated texts demonstrated inheritance not only in the features of folk language, but on the level of inheriting portrait style elements of highly developed language as well.

Key words: Ukrainian language of XVII century, sermon, Baroque, baroque sermon, religious writing, literary language, the inheritance of literary languages.